

TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI

Türk Tarih Encümeni tarafından neşredilir

YENİ SERİ — CİLT 1

SAYI 2 — Eylül - Teşrinisani 1929

BU SAYIDA

Ali Fuat	Rifat Sadık paşa
İsmail Hakkı	Vekayii Nakşi
Mahmut Kemal	Mehmet Ayetullah
Necibasım	Ş. Sami
Mehmet Behçet	Sinop kitabeleri
Necibasım	Türk matbaacılığı
Nahit Sırrı	Fransız seyyahları
Necibasım	Evliya Çelebi seyahatnamesi
Mehmet Fuat	Kitabiyat

İSTANBUL
LETAFET MATBAASI
1930

Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Cilt 7-8, İstanbul Devlet matbaası, 1928

[Türk Tarih Encümeni neşriyatından]

1928 senesinde Türk Tarih Encümeni Evliya Çelebi seyahatnamesinin 7 ve 8 inci ciltlerini ilmi bir surette neşre himmet etmiş, ilim âleminin şükranını kazanmıştır.

Evliya Çelebin seyahatnamesinin neşri kendi hususi hayatıma, matbuatımız tarihine taallük eder. Onun için işe bu meseleden başlayacağım.

1312 senesi arkadaşlarımdan Ahmet Cevdet Bey pederi «Çifte Anaharlı» tütün fabrikası sahibi Emin efendinin nakli yardımına kendi biriktirdiğini ilâve ederek «İkdam» ismindeki matbaa ve gazetesini tesis etmiş, Hüseyin Rahmi, Şinasi'nin oğlu Hikmet Şinasi, Ahmet Rasim, Hüseyin Daniş beylerle beni muharrirliğe almıştı. İkdam güzel yazılıyor, eyi basılıyordu, bundan dolayı «Sabah»,ı neşreden Kayserili Mihran efendinin en büyük rakibi oluyordu.

Mihran «İkdam»,a karşı durabilmek için meşru çarelere baş vura-
cağına gayri meşru bir yola saptı. İkdamın amelesini ele alabilmenin
yolunu aradı, meselâ, dizilmiş sahifeleri nakleden hammalların ayakla-
rı altına karpuz kabuğu koydurarak bunları düşürmek, sahifeleri darma
dağın ederek o gün İkdamın neşrini öğleden sonraya bırakmak gibi şey-
ler yapıyordu. Bu suretle Ermeni gazeteci bir Türk gazetesi olan İkda-
mın satışına, sürümüne mani' ola ola, sermayesini bitirmek derecesine
getirdi. İşte bu esnada «Mevzuâtül'ulûm»,un matbaaca neşrini ve abone
olanların adlarının gazetede neşrini Ahmet Cevdet beye teklif ettim. Şu
suretle bu eserin abonelerinden alınan paramız İkdamı iflâstan kurtardı.
O aralık İstanbulda kopan Ermeni iğtişası ve Abdülhamit istibdadının
kapattığı türk gözlerini açtı. İkdam, teessüs etmiş oldu.

«Mevzuâtül'ulûm»,dan sonra Evliya Çelebi seyahatnamesinin neşrini
tavsiye ettim. Buna dair yazdığım makaledeki fikrimi üstadım Ahmet
Mithat efendi bir makalede takdir ile karşıladı.

Evliya Çelebinin birinci cildi umduğumuz gibi sürülmedi. Buna sebep
ise vaktiyle bu eserin birinci cildindeki hürâfelerin «Müntehabatı Evliya Çe-

lebi» diye basılmış olan nüshanın halk üzerinde bıraktığı kötü bir tesirdi. Bununla beraber zarzor altı cildi çıkarıldı. İkdam vasıtasıyla neşrettiğim seyahatnamenin baştan birkaç formasını o zaman Üsküdar'daki Paşakapısı ve Toptaşı rüşdiyeleri coğrafiya muallimi olan Müverrih Ali Cevat bey kopya etmişti. Ali Cevat(!) bey işe devam etmediğinden o aralık Mek-tebi Tıbbiye talebesinden olan hemşehrim Kilisli Doktor Rifat efendi ile eniştesi Behiştî Aptullah Nasih efendi deruhte eylediler. Ben yalnız birinci cildin birkaç formasının tabî'na nezaret ettim. Hattâ bazı İstanbul camilerinin tul ve arz miktarları nüshada boş kaldığından adam gönderip adımlattıktan sonra onları ilâve ettim. Fafat eserin tabî'na ben de devam etmedim. Bunun sebebi şudur:

O devirde Maarifte bir değil iki sansür hey'eti vardı. Bir eser evvelâ "Encümeni teftiş ve muayene,,de tetkik olunur ve sonra bizzat Maarif nazırının riyasetindeki hey'ette muayene edilirdi. Daha sonra da birçok kendilerine iş arayanlar kitapları karıştırarak buldukları şeyleri jurnal ederlerdi. Bu sansür heyetinde kimler yoktu? Türklüğe dair yazdığım bir eseri: "Artık bu türklerden bıktık!,, diye beni tahkir ve tehdit eden Kırşehirli Arnavut şairi Naim bey, Sultan zade Selâhi, Boşnak Ali Galip, Hintli Ali Nusret dehlevi ve saire! Bu sansür efendiler her kelimenin ve hattâ her kelimenin harflerinden şeamet kokusu alırlardı. Ebülhüdanın kayınbiraderi Hamalî Seyfettin / nitekim kozmografyaya ait yazdığım bir eserde "İnkılâbî şitevi,, tabirini "Kalbî şitevi,, ye çevirmişti. Şimdi böyle bir sansüre karşı Evliya Çelebi seyahatnamesini o zaman vücudundan haberdar olduğum Beşir ağa kitaphanesindeki nüsha ile de karşılaştırmak, bunu haşiyelerle bezemek, işe ehemmiyet vermek, kitabın neşrine kendim mani' olmak demektir. Çünkü bu adamlar bir de halkın bir eser hakkında gösterdikleri dikkat ve alâkadan kuşkulanırlardı. İşte bu sebeplerden dolayı Evliya Çelebiyi sadece Pertev paşa kitaphanesi nüshasından bastırmayı kâfi görmüş, kendim bir tarafa çekilmiştim. Netice o zaman maksat türklerin Markopolu gibi bir seyyahçıları olduğunu göstermek, milli gururumuzu okşamak idi. Nitekim "İkdam kitaphanesinde de "Tezkeretülbünyan,, ve "Muhakemetüllügateyn,,i bu maksatla bastırmış, ve yine böylece Abdülhamidin Tisalya gazilelerine karşı neşrettiği sırf türkçe bir nutku da türkçülüğe hıdmet için "Edebîyatı Şahane,, serlevhalı bir makale de tebcil etmiştim (Devri meşrutiyette eski bir jurnalcı Ebüzziyaya bu makalemi göstererek aleyhimde Tasviri efkârda iki makale neşrine himmet etmiş ve bana yüzüne tükürt-türmüştü.

[!] Ali Cevat bey dördüncü ordu muhasebecisi Nûzhet efendinin oğlu ve meşhur şair Hakkı beğin ağabeyi idi.

Evliya Çelebi seyahatnamesinin tab'i hakkındaki malûmatı vermeme sebep de Encümen tarafından neşrolunan eserin yedinci cildine yazılan mukaddimede buna dair yazılan satırların tashihi arzusu iledir. Orada denildiği gibi Osmanlı müverrihlerince bile meghul ve hattâ muhakkar olan bu eseri öyle bir devirde o kadar tanıtmak kâfi idi. Bu eserden Avusturyalı müverrih Hammer Purgştal istifade etmiş ve bugün Viyanada bulunan dördüncü cildini ingilizceye terceme eylemişti.

Kitap İdam matbuasınca neşrolunduktan sonra gerek türkiyede ve gerek Avrupada ulema âleminin pek ziyade takdirini kazanmış ve hattâ dostum merhum Karaçon Macaristana ait olan altıncı cildi ile yedinci cildinin bir kısmını doktor Kilisli Rifat beyin yazdığı kâğıtları sansür görmeden henden alarak macarcaya terceme etmişti.

Evliya Çelebinin İstanbul kitaphanelerinde bulunan nüshalarına göre tab'i bugün o kadar güç bir iş değildir. Nasıl ki Kilisli muallim Rifat efendi buna muvaffak olmuştur. Fakat ihtiva ettiği Coğrafi ve tarihi isimleri, vak'aları, hurafeleri ve sairiyi tetkik etmek heman bir ömür sarfına ihtiyaç gösterir. Eserin neşrinden sonra Avrupahlıların birçokları bununla meşgul oldukları gibi Doktor "Teşner," Evliya Çelebi mütahasısı ünvanını almıştır. Darülfünun Coğrafya şubesinin bununla işgalini gönül pek arzu eder.

Evliya Çelebi muhtelif yerlerdeki diller hakkında da hayli malûmat verdiğinden Türk dini tarihi ve (dialectologie) si nazarından da pek çok faideli dir. Çelebiye hurafe ve efsanelere kitapta geniş bir yer ayırdığı için tariz olunuyor. Muarızlar düşünmüyorlar ki bu hurafeler bugün folklor noktasından pek ehemmiyetlidir. Bir de şunu düşünmeli ki orduda, ordu karargâhlarında, vezir konaklarında, hattâ saraylarda Köroğlu, Rüstem Zal, Battal gazi, Ebamüslim Horasani, Kan Kulesi ve saire bütün geceler okunuyordu. Belki Çelebi de kendi eserini onlara benzetüp okutmak için o hurafelere ehemmiyet vermiştir.

Evliya Çelebi, öyle zannolunur ki eserini tamamlamadan irtihal etmiştir. Bundan dolayı elde mevcut nüshada sahife aralarında birçok başlıklar vardır. Çelebinin en tamam nüshası Beşir ağa kütüphanesindedir. Beşir ağanın buna ehemmiyet verdiğine dair Topkapu sarayı ağaları arasında bir rivayet vardı. Nüshanın tamamı oluşu bu rivayete kuvvet veriyor.

Birinci cildin 429 uncu sahifesine kadar olan kısmı Macaristan ve Avusturyadan bahseder. Buradan 560 inci sahifeye kadar olan Eflak ve Buğdan eyaletlerinden yani şimdiki Romanya arazisinden bahsediyor. Buradan 900 üncü sahifaya kadar da kırım ve kaffasyaya atılır.

Kırım hakkında verdiği malûmat cidden türklüğü alâkadar eden şeylerdir. Bunu türkeülere ehemmiyetle tavsiye ederim.

Birinci cildin 628 inci sahifasında Çingizhan ile kendisini dine davet eden sehabî arasındaki dinî münakaşa, Çingizin sünneti reddetmesi dikkate şayandır. Burada tabii bir anahronizm (anachronisme) olduğunu Evliya Çelebi de bilmek lâzımgelirken bunu tafsil etmesi islâm dininin münakaşasını bir puta tapana yükletmekten başka bir şey değildir.

« Kara-su » şehrini anlatırken Evliya Çelebi şunu haber veriyor: Bu şehir günden güne mamur ve âbâdan olmaktadır. Ekseriya halkı Anadolu'nun zulmünden Tokat ve Sivas ve Amasya şehirlerinden göçüp bu cezire kurbuna gelüp adalet görüyorlar[1] » Hülâsa bu cildin her bahsî mühim olmakla beraber bilhassa Kırım, Nuğay, Çerkezistan hakkında verdiği malûmatını hele bugün elde eser kalmadığı cihetle vücudu inkâr edilen Kırım medeniyeti hakkında pek mufassal ve kıymetli malûmat ile doludur.

786 sahifeden ibaret olan sekizinci cilt:

Çerkezistandan Kırım yoluyla İstanbul'a gelişi, buradan Giridi Balkan yarım adasının cenup kısmını dolaşarak Tesalya ve Moravya da gezdikten sonra Giride gidişi ve bu meyanda Arnavutluk ahvalını tafsilatıyla hikâye eylemektedir.

Şu iki cildde tarih ve Coğrafya noktai nazarından gayet mühim malûmat toplanmıştır.

Üç kilislinin Necibasım, Doktor Rifat ve Kilisli muallim Rifat beylerin delâlet ve himmetleriyle ilim âlemine tanıtılan bu kocaman eserin evvelâ itmamım, sonra da her cildi veya bahsî mütahassıs zatların nazaretleri altında yeniden notlar ve haşiyelerle tabedilerek halkın temamen istifadesinin teminine himmet edilmesini de Türk Tarih Encümeninden rica ederim.

NECİP ASIM

[1] C. 7, S. 644, işte Osmanlı hükûmetinin güzünü kızartarak bir kayıt.